

Uchwała z dnia 24 lutego 2011 r., III CZP 132/10

Sędzia SN Barbara Myszka (przewodniczący, sprawozdawca)

Sędzia SN Iwona Koper

Sędzia SN Zbigniew Kwaśniewski

Sąd Najwyższy w sprawie z powództwa Skarbu Państwa – Naczelnika Urzędu Skarbowego w C. przeciwko Jolancie K. o uznanie czynności prawnej za bezskuteczną, po rozstrzygnięciu w Izbie Cywilnej na posiedzeniu jawnym w dniu 24 lutego 2011 r. zagadnienia prawnego przedstawionego przez Sąd Okręgowy w Toruniu postanowieniem z dnia 10 listopada 2010 r.:

„1. Czy w sprawie o uznanie bezskuteczności czynności prawnej dokonanej przez dłużnika z pokrzywdzeniem wierzyciela, opartej na treści art. 527 i nast. k.c., na korzyść osoby trzeciej, osoba ta zachowuje legitymację bierną, jeśli przed doręczeniem odpisu pozwu zbyła nieruchomość zaskarżoną skargą pauliańską na rzecz kolejnej osoby?

2. Czy istnienie legitymacji biernej pozwanej osoby trzeciej w sytuacji opisanej w punkcie 1. (pierwszym) zależy od tego, czy wierzyciel może wystąpić z roszczeniem pauliańskim w trybie art. 531 § 2 k.c. przeciwko osobie, na której rzecz osoba trzecia rozporządziła korzyścią majątkową?

3. Jeśli osoba trzecia rozporządziła korzyścią majątkową uzyskaną kosztem wierzyciela przed wydaniem rozstrzygnięcia w sprawie o uznanie za bezskuteczną czynności prawnej dokonanej przez dłużnika z pokrzywdzeniem wierzyciela, czy uzyskanie prawomocnego wyroku w tej sprawie jest warunkiem koniecznym skierowania przez wierzyciela bezpośredniego żądania zasądzenia od osoby trzeciej sumy, jaką wierzyciel by uzyskał w wyniku egzekucji prowadzonej z majątku dłużnika, którego wyzbył się z pokrzywdzeniem wierzyciela?”

podjął uchwałę:

W sprawie o uznanie za bezskuteczną czynności prawnej dłużnika dokonanej z pokrzywdzeniem wierzyciela, osoba trzecia, która wskutek tej czynności uzyskała korzyść majątkową, zachowuje legitymację bierną także

wtedy, gdy przed doręczeniem pozwu rozporządziła uzyskaną korzyścią na rzecz innej osoby;

odmówił podjęcia uchwały w pozostałym zakresie.

Uzasadnienie

Wyrokiem z dnia 10 czerwca 2010 r. Sąd Rejonowy w Chełmnie oddalił powództwo Skarbu Państwa – Naczelnika Urzędu Skarbowego w C. o uznanie za bezskuteczną umowy sprzedaży z dnia 14 marca 2008 r., na podstawie której Joanna P. sprzedała pozwanej Jolancie K. udział wynoszący 1/6 w prawie własności nieruchomości położonej w C., objętej księgą wieczystą Kw nr (...).

Z ustaleń Sądu wynika, że od 2004 r. prowadzona jest przeciwko Joannie P. egzekucja należności powoda z tytułu podatków. Egzekwowana należność według stanu na dzień 16 listopada 2009 r. wynosiła kwotę 186 689,50 zł, a na dzień 18 stycznia 2010 r. – kwotę 197 988,97 zł. Dłużniczka Joanna P. prowadzi działalność gospodarczą, polegającą na świadczeniu usług transportowych, a oprócz tego otrzymuje wynagrodzenie za pracę w wysokości po ok. 1566 zł miesięcznie. Z tytułu dziedziczenia po matce Bernadecie K., zmarłej w dniu 30 grudnia 1995 r., nabyła udział wynoszący 1/6 części w prawie własności nieruchomości o obszarze 0,0843 ha położonej w C., objętej księgą wieczystą nr (...). W 2008 r. pozwana pozostawała w nieformalnym związku z ojcem Joanny P., Józefem K.; wychowywali razem wspólne dziecko, a w dniu 13 października 2009 r. zawarli związek małżeński. Umową z dnia 14 marca 2008 r. Joanna P. sprzedała pozwanej swój udział w nieruchomości za kwotę 40 000 zł. Z kolei umową z dnia 2 czerwca 2008 r. pozwana razem z Józefem K., działającym imieniem własnym i w imieniu syna Marcina K., sprzedali przedmiotową nieruchomość Marlenie i Dariuszowi małżonkom G. za łączną kwotę 300 000 zł, w tym udział pozwanej za kwotę 40 000 zł. Powództwo w niniejszej sprawie zostało wytoczone w dniu 12 maja 2008 r., a pozew został doręczony pozwanej dnia 6 października 2009 r.

Sąd Rejonowy uznał, że ze względu na odpłatne rozporządzenie przez pozwaną udziałem w nieruchomości powód nie może skutecznie wystąpić ze skargą pauliańską przeciwko nabywcom tego udziału. Zbycie udziału przez pozwaną uniemożliwia też realizację skutku uznania czynności za bezskuteczną, o którym mowa w art. 532 k.c. Poza tym nie zachodzi stan niewypłacalności w

rozumieniu art. 527 § 2 k.c., ponieważ dłużniczka w okresie od dnia 1 stycznia 2008 r. do dnia 18 stycznia 2009 r. dobrowolnie spłaciła powodowi kwotę 12 000 zł.

Przy rozpoznawaniu apelacji powoda od tego wyroku Sąd Okręgowy w Toruniu powziął poważne wątpliwości, którym dał wyraz w przedstawionych zagadnieniach prawnych.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Na wstępie trzeba przypomnieć, że, zgodnie z utrwalonym orzecznictwem Sądu Najwyższego, zagadnienie prawne przedstawione do rozstrzygnięcia na podstawie art. 390 § 1 k.p.c. musi obejmować poważną wątpliwość prawną, której wyjaśnienie jest niezbędne do rozpoznania środka odwoławczego. Oznacza to, że dopuszczalności wystąpienia z pytaniem prawnym nie przesądza sama doniosłość podniesionego w nim problemu, lecz to, czy sąd drugiej instancji ma rzeczywiście wątpliwości co do sposobu rozstrzygnięcia przedstawionego zagadnienia i czy jego rozstrzygnięcie jest konieczne do rozpoznania środka odwoławczego (zob. postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 19 listopada 2008 r., III CZP 21/08, nie publ., z dnia 5 grudnia 2008 r., III CZP 121/08, nie publ., z dnia 9 lipca 2009 r., III CZP 38/09, nie publ., z dnia 12 sierpnia 2009 r., II PZP 8/09, OSNP 2011, nr 3-4, poz. 37 i z dnia 17 listopada 2009 r., III CZP 85/09, "Monitor Prawniczy" 2010, nr 23, dodatek, s. 14). Jest tak dlatego, że instytucja pytań prawnych, prowadząca do związania sądu orzekającego w danej sprawie poglądem Sądu Najwyższego wyrażonym w uchwale, stanowi wyjątek od konstytucyjnej zasady podległości sędziów tylko Konstytucji oraz ustawom (art. 178 ust. 1 Konstytucji). Powinna być zatem – jak podkreślił Sąd Najwyższy w uzasadnieniu uchwały składu siedmiu sędziów z dnia 30 marca 1999 r., III CZP 62/98 (OSNC 1999, nr 10, poz. 166) – opisywana z pełnym uświadomieniem tej wyjątkowości, co z kolei nakazuje wyklądać art. 390 § 1 k.p.c. w sposób jak najbardziej ścisły, bez żadnych koncesji na rzecz argumentów o nastawieniu celowościowym lub utylitarnym.

Nawiązanie do utrwalonej wykładni art. 390 § 1 k.p.c. było nieodzowne, ponieważ nie wszystkie przedstawione Sądowi Najwyższemu zagadnienia prawne obejmują wątpliwości, których wyjaśnienie jest w sprawie niezbędne do rozpoznania apelacji. Znaczenie takie ma jedynie wątpliwość, czy osoba trzecia, która wskutek czynności prawnej dłużnika dokonanej z pokrzywdzeniem wierzyciela uzyskała korzyść majątkową, jest legitymowana biernie w sprawie o uznanie tej czynności za

bezskuteczną, jeżeli rozporządziła uzyskaną korzyścią na rzecz innej osoby i uczyniła to przed otrzymaniem odpisu pozwu.

Wśród przepisów regulujących skargę pauliańską legitymacji biernej dotyczy art. 531 k.c., stanowiący, że uznanie za bezskuteczną czynności prawnej dłużnika dokonanej z pokrzywdzeniem wierzycieli następuje w drodze powództwa lub zarzutu przeciwko osobie trzeciej, która wskutek tej czynności uzyskała korzyść majątkową. W wypadku gdy osoba trzecia rozporządziła uzyskaną korzyścią, wierzyciel może wystąpić bezpośrednio przeciwko osobie, na której rzecz rozporządzenie nastąpiło, jeżeli osoba ta wiedziała o okolicznościach uzasadniających uznanie czynności dłużnika za bezskuteczną albo jeżeli rozporządzenie było nieodpłatne. Przytoczone unormowanie legitymacji biernej nie nasuwa wątpliwości, jeżeli korzyść majątkowa uzyskana od dłużnika znajduje się w majątku osoby trzeciej, różnie natomiast rozstrzygana jest w nauce prawa kwestia możliwości wystąpienia ze skargą pauliańską przeciwko osobie trzeciej w sytuacji, w której nie posiada ona już korzyści uzyskanej od dłużnika. W doktrynie wyrażane są dwie przeciwstawne koncepcje w zależności od tego, czy dopuszcza się możliwość stosowania do stosunku między wierzycielem a osobą trzecią przepisów art. 405 i nast. k.c.

Pod rządem kodeksu cywilnego problem ten był przedmiotem rozstrzygnięć w wyrokach Sądu Najwyższego z dnia 13 maja 1974 r., III CRN 88/74 (OSPika 1975, nr 6, poz. 138), z dnia 27 lutego 2004 r., V CK 272/03 (OSNC 2005, nr 3, poz. 50), z dnia 17 czerwca 2004 r., V CK 619/03 (nie publ.), z dnia 30 września 2004 r., IV CK 30/04 (nie publ.), z dnia 3 lutego 2005 r., II CK 412/04 (nie publ.) i z dnia 27 stycznia 2006 r., III CSK 120/05 (nie publ.). W uzasadnieniu wyroku z dnia 27 lutego 2004 r., V CK 272/03, Sąd Najwyższy podkreślił, że według przepisów dotyczących skargi pauliańskiej, skutkiem uznania czynności prawnej dłużnika za bezskuteczną względem wierzyciela jest możliwość dochodzenia zaspokożenia z przedmiotów, które w następstwie czynności uznanej za bezskuteczną wyszły z majątku dłużnika lub do niego nie weszły (art. 532 k.c.). Ponadto, zgodnie z art. 531 § 2 k.c., jeśli osoba trzecia rozporządziła uzyskaną korzyścią, wierzyciel może wystąpić bezpośrednio przeciw osobie, na której rzecz nastąpiło rozporządzenie, jeżeli osoba ta wiedziała o okolicznościach uzasadniających uznanie czynności dłużnika za bezskuteczną albo jeżeli rozporządzenie było nieodpłatne. Przepisy te wskazują jedynie na dwa skutki uznania czynności prawnej dłużnika za

bezskuteczną względem wierzyciela, mające charakter szczególny, których nie można byłoby wywieść z innych przepisów, mających zastosowanie w przypadku czynności prawnej bezskutecznej. Poza art. 531 § 2 i art. 532 k.c., do stosunku między wierzycielem a osobą trzecią stosuje się przepisy o wydaniu bezpodstawnego wzbogacenia (art. 405 i nast. k.c.), mające zastosowanie, gdy czynność prawna jest nieważna lub bezskuteczna.

Podzielając ten kierunek wykładni, Sąd Najwyższy w uzasadnieniu wyroku z dnia 30 września 2004 r., IV CK 30/04, stwierdził, że odmienny pogląd niezasadnie wiązałby skargę pauliańską z przedmiotem, który dłużnik zbył, i w razie dalszego jego zbycia pozbawiłby ją całkowicie znaczenia prawnego. Przyjął więc, że jeżeli osoba trzecia wyzbyła się odpłatnie, na rzecz nabywcy działającego w dobrej wierze, przedmiotu uzyskanego od dłużnika z pokrzywdzeniem wierzyciela, wierzyciel może domagać się w procesie przeciwko tej osobie uznania czynności prawnej zdziałanej przez nią z dłużnikiem za bezskuteczną w odniesieniu do przysługującej mu wierzytelności, której wysokość w zakresie tego żądania podlega badaniu pod kątem przesłanek z art. 527 k.c., oraz zgłosić, mające źródło w skardze pauliańskiej, zaś podstawę w przepisach o bezpodstawnym wzbogaceniu, żądanie zwrotu wartości korzyści utraconej przez osobę trzecią, a uzyskanej kosztem wierzyciela, w granicach, w jakich zaspokoiłby się z rzeczy, zgodnie z art. 532 k.c.

W uzasadnieniu wyroku z dnia 3 lutego 2005 r., II CK 412/04, Sąd Najwyższy przyjął, że osoba trzecia, która pozbyła się przedmiotu czynności prawnej dokonanej z dłużnikiem, nie przestaje być odpowiedzialna wobec wierzyciela za to, że nie mógł zaspokoić się z majątku dłużnika. Odpowiedzialność ta może wyrażać się także w formie zapłaty przez osobę trzecią odpowiedniej kwoty, która może być przedmiotem dochodzenia na podstawie art. 415 lub 409 k.c. Wierzyciel może zatem poszukiwać ochrony przed niewypłacalnością dłużnika przez bezpośrednie żądanie zasądzenia od osoby trzeciej sumy, jaką by pozyskał w wyniku egzekucji prowadzonej z majątku dłużnika. Warunkiem *sine qua non* jest uprzednie uzyskanie przez wierzyciela prawomocnego wyroku, w którym czynność prawna osoby trzeciej z dłużnikiem zostanie uznana wobec niego za bezskuteczną. Wyrok taki ma charakter konstytutywny i nie może go zastąpić ustalenie bezskuteczności w sprawie przeciwko osobie trzeciej o zapłatę.

Kontynuacją dotychczasowego kierunku orzecznictwa jest również stanowisko zajęte w uchwale Sądu Najwyższego z dnia 12 czerwca 2008 r., III CZP 55/08 (OSNC 2009, nr 7-8, poz. 95), zgodnie z którym odpłatne zbycie przez osobę trzecią w toku sprawy wytoczonej na podstawie art. 527 § 1 k.c. przedmiotów majątkowych, objętych zaskarżoną czynnością prawną dłużnika, może uzasadniać roszczenie wierzyciela na podstawie art. 405 i nast. k.c. o zwrot korzyści uzyskanych przez osobę trzecią w wyniku zbycia. W uzasadnieniu tej uchwały Sąd Najwyższy, rozważając skutki wyroku wydanego w procesie pauliańskim, stwierdził, że uznanie czynności prawnej dłużnika za bezskuteczną wobec wierzyciela (art. 531 § 1 k.c.) prowadzi do stwierdzenia ogólnego stanu pokrzywdzenia wierzyciela, a odpłatne rozporządzenie przez osobę trzecią nabytymi od dłużnika przedmiotami majątkowymi na rzecz innej osoby, bez uzyskania przez wierzyciela zaspokojenia w sposób określony w art. 532 k.c., oznacza dalsze istnienie stanu pokrzywdzenia. Jeżeli w czasie trwania tego stanu osoba trzecia dokonuje rozporządzenia przedmiotami majątkowymi nabytymi od dłużnika, które miały służyć do zaspokojenia wierzyciela, to rozporządzenie takie w relacji osoby trzeciej z nabywcą może mieć swoją podstawę prawną, ale nie znaczy to, że taki transfer można uznać za prawnie usprawiedliwiony w relacji między wierzycielem a osobą trzecią. Trudno uznać za prawnie usprawiedliwione rozporządzenie majątkowe, w którym osoba trzecia zmierza do uniemożliwienia uzyskania zaspokojenia należności wierzyciela, zapewnionego mu wyrokiem uwzględniającym skargę pauliańską. Transfer taki musi więc prowadzić do powstania po stronie wierzyciela roszczenia kondykcyjnego, obejmującego korzyść majątkową uzyskaną w wyniku rozporządzenia przedmiotami majątkowymi nabytymi uprzednio od dłużnika. Trzeba dostrzec też związek funkcjonalny między uzyskaniem korzyści przez osobę trzecią w postaci ekwiwalentu za zbyty przedmiot majątkowy a niemożnością uzyskania przez wierzyciela zaspokojenia w sposób przewidziany w art. 532 k.c. Można tym samym wskazać na przesłanki uzasadniające powstanie roszczenia kondykcyjnego wierzyciela wobec osoby trzeciej (art. 405 k.c.).

Opowiadając się za koncepcją, która dopuszcza możliwość stosowania do stosunku między wierzycielem a osobą trzecią przepisów art. 405 i nast. k.c., Sąd Najwyższy podkreślał, że stanowisko przeciwne, wiążące skargę pauliańską z przedmiotem czynności prawnej dokonanej przez dłużnika, mogłoby prowadzić w praktyce do unicestwienia tego środka prawnego, wystarczyłoby bowiem do tego

dalsze zbycie przedmiotu osobie w dobrej wierze. Zwolennicy przeciwnej koncepcji przyjmują, że może wchodzić w rachubę odpowiedzialność deliktowa osoby trzeciej, która wiedząc o pokrzywdzeniu wierzyciela wyzbywa się korzyści w taki sposób, że art. 531 § 2 k.c. nie będzie miał zastosowania, a wierzyciel poniesie szkodę, nie mogąc zaspokoić swego roszczenia (art. 415 k.c.). Nie negując takiej możliwości, trzeba zauważyć, że w praktyce skuteczne skorzystanie z tego środka może okazać się dla wierzyciela bardzo uciążliwe ze względu na konieczność wykazania przesłanek odpowiedzialności deliktowej, poza ramami skargi pauliańskiej. Nie można natomiast nie dostrzegać, że skarga pauliańska jest szczególnym środkiem ochrony wierzyciela, połączonym z ułatwieniami dowodowymi w postaci domniemań prawnych (art. 527 § 3 i 4 oraz art. 529 k.c.).

Skład orzekający Sądu Najwyższego podziela stanowisko, że do stosunku między wierzycielem a osobą trzecią mają zastosowanie art. 405 i nast. k.c. Stanowisko to przesądza istnienie legitymacji biernej osoby trzeciej także po rozporządzeniu przez nią uzyskaną korzyścią na rzecz innej osoby. Odnosi się to również do sytuacji, w której wierzyciel – występując o uznanie za bezskuteczną krzywdzącą go czynności prawnej dłużnika – nie zgłosi równocześnie żądania zwrotu utraconej korzyści, nie można bowiem odmawiać wierzycielowi prawa do uzyskania wyroku stwierdzającego stan jego pokrzywdzenia w procesie, w którym korzysta z ułatwień dowodowych w postaci domniemań prawnych. Wyrok taki potwierdza spełnienie przesłanek skargi pauliańskiej i może być wykorzystany w sprawie o wydanie korzyści utraconej przez osobę trzecią w granicach, w jakich wierzyciel zaspokoiłby się z rzeczy (art. 532 k.c.).

Bez znaczenia dla przyjęcia legitymacji biernej osoby trzeciej pozostaje okoliczność, że do rozporządzenia korzyścią majątkową przez tę osobę doszło przed doręczeniem jej pozwu i w związku z tym nie ma zastosowania art. 192 pkt 3 k.p.c., chodzi tu bowiem o ocenę uprawnień i obowiązków w sferze materialnoprawnej. Legitymacja procesowa wskazuje kwalifikację materialną podmiotów prowadzących spór w tym znaczeniu, że powód powinien być uprawniony do występowania z żądaniem udzielenia mu ochrony prawnej w stosunku do pozwanego, a pozwany zobowiązany do określonego zachowania się. Innymi słowy, dotyczy możliwości określenia na podstawie norm prawa materialnego, czy w sprawie występują w charakterze stron te podmioty, które są równocześnie podmiotami stosunku prawnego będącego przedmiotem sprawy.

Dopuszczenie możliwości wystąpienia przez wierzyciela ze skargą pauliańską przeciwko osobie trzeciej także po rozporządzeniu przez nią uzyskaną korzyścią na rzecz innej osoby, stwarza warunki do ustalenia, po przeprowadzeniu postępowania dowodowego, czy spełniona została przesłanka dobrej wiary nabywcy, która przy nabyciu odpłatnym będzie istotna z punktu widzenia przepisów o bezpodstawnym wzbogaceniu. Potrzeba zbadania może dotyczyć i tego, czy rozporządzenie uzyskaną korzyścią było rzeczywiście nieodpłatne w rozumieniu art. 531 § 2 k.c. Stwierdzenie, że osoba trzecia ma w rozważanej sytuacji legitymację bierną, nie jest więc – co oczywiste – równoznaczne z zasadnością skierowanej przeciwko niej skargi pauliańskiej, nie można bowiem w chwili wytaczania powództwa przeciwko osobie trzeciej przesądzić o spełnieniu przesłanek uzasadniających wystąpienie z roszczeniem pauliańskim przeciwko osobie, na której rzecz rozporządzenie nastąpiło (art. 531 § 2 k.c.). Oznacza to, że legitymacji biernej osoby trzeciej nie należy uzależniać od spełnienia przesłanek warunkujących w rozumieniu art. 531 § 2 k.c. odpowiedzialność osoby, na której rzecz rozporządzenie nastąpiło.

W sprawie, w której Sąd Okręgowy przedstawił zagadnienia prawne, powód nie zgłosił – obok żądania uznania umowy sprzedaży z dnia 14 marca 2008 r. za bezskuteczną – żądania wydania korzyści. Nie jest zatem konieczne do rozpoznania apelacji wyjaśnienie wątpliwości, czy warunkiem *sine qua non* zgłoszenia takiego żądania jest uprzednie uzyskanie przez wierzyciela prawomocnego wyroku, w którym czynność prawna osoby trzeciej z dłużnikiem zostanie uznana wobec niego za bezskuteczną.

Z tych względów Sąd Najwyższy rozstrzygnął zagadnienie prawne dotyczące kwestii legitymacji biernej osoby trzeciej, jak w uchwale, natomiast w pozostałej części odmówił podjęcia uchwały (art. 390 § 1 k.p.c. i art. 61 § 1 ustawy z dnia 23 listopada 2002 r. o Sądzie Najwyższym, Dz.U. Nr 240, poz. 2052 ze zm.).